

latentni suvišak poljoprivrednog stanovništva u sap kosovo

aslan pushka

odel za geografiju pmf-a
univerziteta u prištini,
priština, jugoslavija

Primenom kriterija »jedan hektar obradivog zemljišta na jednog poljoprivrednog stanovnika« autor utvrđuje broj latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva u SAP Kosovu. U 1971. godini bilo je 247.059 latentno suvišnih lica u odnosu na obradive površine individualnog sektora. Znači, te je godine bilo 23,3% od ukupnog stanovništva i 42,5% od poljoprivrednog stanovništva Kosova latentno suvišno. Taj latentni višak poljoprivrednog stanovništva rezultat je relativno visokog udela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu (51,1% 1971), visokog učešća seoskog u ukupnom stanovništvu (74,5%), niskog udela zaposlenog u ukupnom stanovništvu (oko 10%), visoke stope prirodnog priraštaja i velike agrarne gustoće.

Testiranje koeficijentom korelacije pokazalo je da između udela zaposlenog i poljoprivrednog stanovništva postoji visoka negativna korelacija, kako za Pokrajinu u celini ($-0,737$) tako i za pojedine kontrolirane opštine (za Prištinu $-0,715$, za Orahovac $-0,847$ i za Peć $-0,906$). Na osnovu dobivenih vrednosti koeficijenta regresije za ove tri opštine može se ustvrditi da se povećanjem udela zaposlenog stanovništva za 1% smanjuje udeo poljoprivrednog stanovništva između 3,2% i 4,7%.

primljeno kolovoza 1981.

→ Problem optimuma broja stanovnika u jedinici prostora ostaje uvek aktuelan, ali je njegovo utvrđivanje povezano sa nizom teškoća. Većim delom odnos broja stanovnika po jedinici površine ispod je ili iznad optimuma. Skala optimuma tog odnosa različita je u različitom prostoru i vremenu. Uglavnom zavisi od kvaliteta i kvantiteta prostora i ljudskog faktora.

U odnosu broja ljudi na jedinicu prostora postoje tri stepena: slabo naseljeni, optimalno naseljeni i previše naseljeni prostor. U previše naseljenom prostoru dolazi do njegovog opterećenja, a svaki prostor ima svoju sposobnost »nošenja«. Nosivost prostora dolazi do izražaja preko gustine naseljenosti. Ona je određena obeležjima prostora (reljefom, klimom, vegetacijom, vodenim rezervama itd.)

kao i ekonomskom delatnošću ljudi u prošlosti i sadašnjosti.¹⁾ Kod boljih uslova i dobrog iskorišćavanja prostora biće veća gustoća stanovništva nego kod manje pogodnih uslova i nedovoljnog iskorišćavanja datih mogućnosti. Nosivost jednog prostora utiče na broj stanovnika, tj. na prirodno povećanje stanovnika i na migracije.²⁾

Za merenje veće agrarne gustoće mogla bi se, kako veli Dams, najprije izvući kvota. Jedna regionalna agrarna kvota od 50 do 55% i više općenito pokazuje da je neposredna nosivost poljoprivrede prekoračena.³⁾ Prenapučenost se manifestira na različite načine: putem ruralnog eksodusa, u formi skrivene nezaposlenosti, u rascjepkavanju poljoprivrednih poseda, u zadržavanju ljudi na zemlji itd.⁴⁾ Ako u nekoj regiji ukupno stanovništvo raste brže od agrarnog, koje također raste apsolutno, onda raste agrarna prenapučenost uprkos relativnom opadanju agrarnog stanovništva.

metodologija rada

Prema nekim autorima agrarna se gustoća dobija stavljanjem u odnos poljoprivredne površine i poljoprivrednog stanovništva. Prema drugim autorima agrarnoj gustoći treba dati širu definiciju, tj. ona ne predstavlja samo odnos između poljoprivrednih površina i stanovništva koje se bavi poljoprivredom, nego može obuhvatiti nekoliko problema.⁶⁾ Širi pojam agrarne gustoće obuhvata pitanja kao što su: priroda raštrkanih poseda, niski prinosi, nerazvijene proizvodne snage u poljoprivredi, zaostalost u kulturi seoskog stanovništva, niski prihodi po jednom, posebno poljoprivrednom stanovniku i dr.⁷⁾ Ipak najvažnije merilo za prikazivanje agrarne gustoće jeste zemljišna površina na jednog poljoprivrednog stanovnika, pogotovu u uslovima ekstenzivnog tipa poljoprivredne proizvodnje, »... gde ostala sredstva za proizvodnju nisu u stanju da kompenzuju u sadašnjim prilikama nedostatak poljoprivrednih površina.«⁸⁾

Koliko je potrebno hektara poljoprivrednog ili obradivog zemljišta za jednog poljoprivrednog stanovnika ili aktivnog poljoprivrednika relativno je i zavisi od niza faktora, kao npr. od kvaliteta prirodne osnove i stepena društveno-gospodarskog razvoja. U različitim je uslovima različita i granica potrebnih hektara za jednog poljopri-

1) Klaus D. Wick: **Regionale Schwerpunkte und Schwachzonen in der Bevölkerungs, Erwerbs und Infrastruktur Deutschlands**, Forschungen zur Deutschen Landeskunden, Bad-Godesberg, 1/1967, str. 43.

2) *Ibid.*, str. 43—44.

3) *Ibid.*, str. 83.

4) Rudolf Bičanić: »Agrarna prenapučenost«, **Sociologija sela**, br. 2, str. 4.

5) *Ibid.*, str. 4.

6) Petar Stanišić: »Disa probleme te densesise se madhe agrare me nje veshtrim te posaqem per rajonin ekonomik te Kosoves e Metohise. **Përparimi**, br. 5, 1967, str. 609.

7) *Ibid.*, str. 609.

8) *Ibid.*, str. 609.

vrednog stanovnika. Pojam gornje i donje granice zemljišnog fonda relativan je i teško ga je postaviti. Da bismo ipak pokazali koliko ima latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva, koristićemo se kriterijem **1 hektar obradivog zemljišta na jednog poljoprivrednog stanovnika**. Po podacima iz 1971. prosek za našu zemlju bio je: 1,37 ha obradivih površina i 1,03 ha oranica na jednog poljoprivrednog stanovnika.

Tabela 1

Odnosi površina i poljoprivrednog stanovništva 1971.

Područje	Udeo aktivnog stanovništva	Obradive površine na 1 poljoprivrednog stanovnika	Oranice na 1 poljoprivrednog stanovnika	Oranice na 1 aktivnog poljoprivrednog stanovnika
SFRJ	52,0	1,37	1,03	1,97
Bosna i Hercegovina	44,6	1,18	0,86	1,92
Crna Gora	39,4	1,01	0,35	0,88
Hrvatska	55,5	1,69	1,23	2,21
Makedonija	45,5	1,13	1,00	2,21
Slovenija	61,1	2,10	0,92	1,51
Uža Srbija	64,1	1,22	0,87	1,38
Vojvodina	49,1	2,25	2,16	4,39
Kosovo	28,5	0,61	0,47	1,65

Izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije 1971. Beograd, SZS, 1972, str. 340 i 385—386.

Na Kosovu je zemljišni fond kako ukupno obradivih površina tako i oranica najmanji u našoj zemlji u odnosu na broj stanovnika (osim Crne Gore koje ima manje oranica). I pored relativnog smanjenja poljoprivrednog stanovništva na Kosovu 1961—1971. od 64,0 na 51,5%, apsolutno poljoprivredno stanovništvo povećano je za 22.248 stanovnika (od 618.381 na 640.629). Međutim, u istom periodu aktivno poljoprivredno stanovništvo smanjeno je od 235.873 na 182.738 (za 53.135 aktivnih lica). Znači da je broj neaktivnih, odnosno izdržanih porastao u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu.

Određivanjem kriterija »jedan hektar obradivih površina na jednog poljoprivrednog stanovnika« nije pronađen optimum broja ljudi na prostornu jedinicu, već je stvorena mogućnost za prikazivanje latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva po administrativno-političkim i katastarskim opštinama. Ovim kriterijem dobijemo teoretski latentno suvišno poljoprivredno stanovništvo, dok stvarno latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva u SAP Kosovo može biti više ili manje brojno.

Uzetim kriterijem apstrahirani su i regionalno različiti uslovi u pojedinim delovima Kosova, koji bi, ako bi se posebno razmatrali, mogli promeniti broj koji ćemo dobiti. Da bi se stvorila ista materi-

jalna baza za sve ljude koji žive od poljoprivrede u različitim fizičko-geografskim i društveno-gospodarskim uslovima, treba uzeti različiti kriterij zemljišnog fonda. U ovom slučaju potrebno bi bilo ispuniti neke uslove: odrediti stvarne potencijale, do najnižeg nivoa prostornih jedinica i ljudskih jedinki, te odrediti materijalnu bazu, tj. prihod koji se želi postići u odnosu na prosek prihoda u regiji, odnosno visinu prihoda koji omogućava solidan život. Kako je, međutim, bilo vrlo teško izdvojiti druge kriterije, ograničili smo se na onaj već pomenuti (tabela 2).

Iz podataka vidimo da je broj suvišnog poljoprivrednog stanovništva porastao od 222.258 u 1961. na 247.059 stanovnika u 1971, tj. za 24.801 (11%). Ako se računa suvišno poljoprivredno stanovništvo u odnosu na obradive površine samo privatnog sektora, onda je broj latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva još veći, i to 1961 — 265.026, a 1971 — 290.727.

Prosečno za jednu opštinu latentno je suvišno poljoprivredno stanovništvo iznosilo 10.102 lica u 1961. i 11.230 lica u 1971 (u odnosu na ukupne obradive površine), odnosno 13.215 lica u 1971. u odnosu na obradive površine privatnog sektora.

Prema ovim podacima latentno suvišno poljoprivredno stanovništvo u 1971. čini 23,3% od ukupnog stanovništva Pokrajine, ili 42,5% od ukupnog poljoprivrednog stanovništva Kosova. Broj latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva Pokrajine gotovo je jednak broju gradskog stanovništva Kosova.

Apsolutno i relativno najviše latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva imaju opštine sa većim udelom poljoprivrednog stanovništva, sa relativno slabije razvijenim opštinskim centrom i sa relativno nižim udelom obradivih u odnosu na ukupne poljoprivredne površine. Najmanje latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva imaju opštine Leposavić, Mitrovica, Priština i Kačanik. Uopšte uzevši, opštine Kosovske kotline imaju manji udeo latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva, jer je ovde razvijenija industrija. Veći je udeo obradivih površina u odnosu na poljoprivredne površine, te je manji udeo poljoprivrednog stanovništva i dr.

Polovina opština imala je 1971. veći udeo latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva od proseka Pokrajine (42,5%). To su uglavnom opštine Dukadžinske (Metohijske) kotline, osim opština Gnjilane, Vitina i Kamenica, koje pripadaju istočnom delu Kosovske kotline.

Posmatrano po naseljima najviše latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva imaju ona naselja koja se pružaju duž rečnih dolina, koje su smeštene na mortološkom kontaktu kotlina i planina ili po dnu kotlinu. To je, pre svega, područje sliva Bjelog Drima i Binačke Morave, gdje se nalaze opštine Peć, Istok, Dečani, Klina, Đakovica, Orahovac, Suva Reka, Prizren, zatim Vitina, Gnjilane, Kamenica i Uroševac. Ovde je najveća agrarna gustoća, relativno najbolji prirodni uveti, najveći udeo poljoprivrednog stanovništva i nedovoljno razvijeni industrijski centri. Velik broj katastarskih opština (više od polovine) ima više od 50 i 60% latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva.

Tabela 2

Latentno suvišno poljoprivredno stanovništvo na Kosovu, po opštinama

Opštine	Latentno suvišno poljoprivredno stanovništvo						Udeo suvišnog polj. stan. u ukup. polj. stanov.			Latentno suvišna 2 ha obrad. površina 1971
	u oba sektora			privatni sektor			u oba sektora	privatni sektor		
	1961	1971	1961	1961	1971	1971		1961	1971	
Dečani	12.551	15.733	13.133	16.315	62,9	60,1	65,2	32.630		
Dragaš	4.504	6.825	4.667	6.988	47,6	38,8	48,7	13.976		
Đakovica	11.028	17.127	15.065	21.164	46,4	48,8	57,3	42.328		
Glogovac	4.550	6.195	6.782	8.427	31,6	36,1	43,0	16.854		
Gnjilane	20.337	23.821	20.965	24.449	56,9	53,4	58,4	48.898		
Istok	11.200	14.243	12.332	15.375	45,2	43,2	48,7	30.750		
Kačanik	4.522	3.300	5.061	3.839	35,9	48,7	41,8	7.678		
Klina	8.727	15.412	12.363	18.531	41,9	41,9	52,0	37.062		
Kamenica	17.149	15.734	17.579	16.164	44,9	47,6	46,1	32.328		
Mitrovica	5.227	357	6.263	793	1,9	25,9	4,3	1.586		
Leposavić	3.805	262	4.046	503	2,7	30,9	5,3	1.006		
Liplane	4.480	5.478	7.279	8.277	20,9	28,8	31,5	16.554		
Orahovac	10.695	18.967	13.328	21.600	50,5	45,5	57,5	43.200		
Peć	14.261	18.766	17.488	21.993	47,2	49,6	55,3	43.866		
Podujevo	12.351	8.086	13.353	9.088	23,0	33,9	25,9	18.176		
Priština	6.485	1.461	11.773	6.749	4,2	29,4	19,3	13.498		
Prizren	14.905	17.441	19.297	21.833	46,4	55,0	58,1	43.666		
Srbica	8.749	9.034	10.817	11.102	33,1	41,4	42,1	22.204		
Suva Reka	12.897	18.410	15.669	21.182	52,5	52,9	50,4	42.364		
Uroševac	13.217	11.710	16.206	14.699	33,9	40,0	37,7	29.398		
Vitina	13.685	14.926	14.433	15.674	50,6	51,1	53,1	31.348		
Vučitrn	6.333	4.288	7.127	5.082	19,1	29,0	22,6	10.164		
Kosovo	222.258	247.059	265.026	290.727	36,3	42,4	42,5	581.454		
Prosečno po opštini	10.102	11.230	12.046	13.215	36,3	42,2	42,5	26.430		

faktori koji utiču na porast i smanjenje latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva

Najvažniji faktori koji utiču na povećanje latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva mogu se grupisati u tradicionalne i suvremene. Tradicionalni su faktori socijalno-ekonomska struktura, kulturni nivo i stopa prirodnog priraštaja, a suvremeni — stepen socijalno-ekonomske razvijenosti (izražen kroz izmenu socijalno-ekonomske strukture) i udeo zaposlenih u ukupnom stanovništvu.

Da bismo utvrdili značajnost povezanosti između latentno suvišnog stanovništva koristili smo korelaciju između pomenute varijable i agrarne gustoće, prirodnog priraštaja, postotnog udela poljoprivrednog stanovništva i postotnog udela zaposlenog u ukupnom stanovništvu, i izvršili smo sledeća testiranja.

Hipoteza 1: Što je veća agrarna gustoća, to je i veći broj i udeo latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva

Dobijena vrednost koeficijenta korelacije od 0,62 pokazuje da postoji znatna povezanost između pomenutih varijabli. Tamo gde je veća agrarna gustoća, veći je i udeo latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva.

Hipoteza 2: Što je veći prirodni priraštaj, to je veći udeo latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva

Između ovih dveju varijabli postoji također znatna korelacija (0,51), mada nešto niža od prethodne. Značajnija korelacija postoji zbog toga što nema bitnih razlika u stopi prirodnog priraštaja između kontroliranih opština (osim za Leposavić, gde je ta stopa najniža na Kosovu).

Hipoteza 3: Što je veći udeo poljoprivrednog stanovništva, to je i veći udeo latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva

Iako koeficijent korelacije nije naročito visok (0,49), jer je udeo gradskog stanovništva uticao na smanjenje udela poljoprivrednog stanovništva (u opštinama Peć, Prizren, Đakovica, Gnjilane i dr.) a nije bitno uticao na smanjenje udela suvišno poljoprivrednog stanovništva. U nekoliko slučajeva visok udeo poljoprivrednog stanovništva ne poklapa se s postojećom većom agrarnom gustoćom, mada je u većini slučajeva ta veza pozitivna.

Hipoteza 4: Što je veći udeo zaposlenih, to je i manji udeo latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva

Mada koeficijent korelacije nije dovoljno visok (iznosi — 0,47), ipak se može nazreti pojava da se porastom udela zaposlenog sta-

novništva smanjuje udeo latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva. Međutim, postoje neki slučajevi gde je za Kosovske prilike relativno visok udeo zaposlenih, ali je i visok udeo latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva (opštine Peć, Đakovica, Prizren, Gnjilane), usled čega je i koeficijent korelacije niži nego što bi trebalo da bude.

Pomoću Spearmanovog koeficijenta korelacije utvrdili smo značajnu negativnu korelaciju između broja zaposlenog stanovništva i udela poljoprivrednog stanovništva ($r = 0,67$),⁹⁾ jer zaposlenost omogućava transfer poljoprivrednog stanovništva. Također, sa povećanjem udela aktivnog stanovništva u sekundarnim i tercijarnim delatnostima smanjuje se udeo aktivnog stanovništva u primarnoj delatnosti ($r = -0,88$ i $r = -0,98$).¹⁰⁾ Da zaposlenost utiče na smanjenje poljoprivrednog stanovništva znamo i možemo dokazati i uz pomoć koeficijenta korelacije koji je za 1961. iznosio $r = -0,78$, a 1971. godine $r = -0,737$.

Da bismo proverili ovaj međuuticaj, računali smo koeficijente korelacije, regresije i determinacije za tri opštine, po naseljima, i to za Prištinu, Peć i Orahovac. Tako koeficijent korelacije između udela zaposlenih i udela poljoprivrednog stanovništva za opštinu Prištinu iznosi $r = -0,715$, za opštinu Peć $r = -0,906$ i za opštinu Orahovac $r = -0,847$. Koeficijenti determinacije imaju vrednosti: $p = 0,512$, $p = 0,822$ i $p = 0,717$. Ove visoke vrednosti omogućavaju nam da tvrdimo u visokom stepenu sigurnosti da povećanje stope zaposlenosti smanjuje udeo poljoprivrednog stanovništva, utičući time i na smanjenje latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva. Nadalje, na osnovu dobivenih vrednosti koeficijenta regresije možemo ustvrditi da će se sa povećanjem dela zaposlenog stanovništva za 1% smanjiti udeo poljoprivrednog stanovništva Prištine za 3,2%, Orahovca za 4,41% i Peći za 4,69%.

Dakle, porastom zaposlenosti kao značajnim faktorom društveno-gospodarskog razvoja, moguće je smanjiti visoki udeo poljoprivrednog stanovništva, smanjujući time agrarnu gustoću i broj latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva.

posledice latentno suvišnog poljoprivrednog stanovništva

Sve veći porast stanovništva i nedovoljna mogućnost zapošljavanja izvan gospodarstva opterećuje ne samo domaćinstvo nego i gospodarstvo. Zadržavanjem većeg broja članova u domaćinstvima javlja se latentni višak radne snage koja se malo koristi unutar i van domaćinstva zbog manjih poseda i ekstenzivnog načina proizvodnje. Latentni višak poljoprivrednog stanovništva smanjuje posed, zadržava u većini slučajeva ekstenzivnu autokonzumnu pro-

9) Asllan Pushka: »Faktoret the indikatorit e transformimit socioekonomik te KSA te Kosoves«, (»Faktori i indikatorit društveno-ekonomike transformacije SAP Kosova«), *Përparimi* 1978, br. 6, str. 786—787.

10) *Ibid.* str. 787.

izvodnju, otežava specijalizaciju proizvodnje i podelu rada. Sitno-sopstvenička proizvodnja ne dozvoljava akumulaciju kapitala i uvođenje mehanizacije. U uvetima viška radne snage i sitnog poseda usvajanje inovacija ograničeno je zbog nesigurnosti u uspeh, odnosno zbog straha da će se još samo pogoršati postojeća situacija.

Prateći promene u posedovnoj strukturi između dva popisa (1961. i 1971) utvrdili smo da je došlo do povećanja broja domaćinstava sa manjim posedom, a da se smanjio broj domaćinstava sa posedom većim od 5,8 i 10 ha.

Od 188.107 domaćinstava, koliko ih je 1971. bilo na Kosovu, bez poseda je bilo 33,5%, sa posedom veličine 0,10—3,00 ha 28,3%, 3,01—5,00 ha 11,2%, 5,01—10,00 ha 8,4% i 10,01—15 ha 1,4%. Uglavnom, dakle, preovlađuje manji posed. Rezultat takve posedovne strukture jeste i manja prosečna veličina parcela, koja je za Kosovo 1971. iznosila 0,38 ha (u privatnom sektoru), dok je prosečan broj parcela po domaćinstvu bio 9,7.¹¹⁾

11) Podaci za posedovnu strukturu i za veličinu parcela uzeti su iz studije Asllana Pushke **Industrijske kulture na Kosovu** (Priština 1978).

The Latent Agricultural Population Surplus in the Socialist Autonomous Province of Kosovo

Summary

Applying the criterion of »one hectare of cultivable soil per one agricultural inhabitant« the author establishes the number of latently surplus agricultural inhabitants in the Socialist Autonomous Province of Kosovo. In 1971 there were 247,059 latently surplus persons in relation to the cultivable land in the individual sector. That means that in that year 23.3% of the total, and 42.5% of the agricultural population in Kosovo was latently surplus. This latent agricultural population surplus is the result of the relatively high participation of the agricultural in the total population (51.5% in 1971), the high participation of the rural in the total population (74.5%), the low participation of the employed in the total population (about 10%), the high rate of population increase and the great agrarian density.

A testing with the coefficient of correlation showed that there is a high negative correlation between the participation of the employed and the agricultural population, both for the Province as a whole (-0.737), and for its individual controlled communes (for Priština -0.715 , for Orahovac -0.847 and for Peć -0.906). On the basis of obtained results of the coefficient of regression for those three communes, it can be seen that by increasing the participation of the employed population by 1%, the participation of the agricultural population decreases between 3.2% and 4.7%.

Невыявленный излишек сельскохозяйственного населения САК Косово

Резюме

Применением критерия »один гектар обрабатываемой земли на душу сельскохозяйственного населения автор утверждает размеры невыявленного излишка сельскохозяйственного населения в САК Косово. В 1981 году этот излишек составлял 247.059 лиц в отношении обрабатываемой земли в обеих сферах сельского хозяйства и 290.727 лиц в отношении обрабатываемой земли в единоличном крестьянском хозяйстве. Другими словами, этот невыявленный излишек в указанный период составлял 23,3% в общей численности населения и 42,5% в сельскохозяйственном населении автономного края Косово. Такой невыявленный излишек сельскохозяйственного населения является в результате относительно высокой доли сельскохозяйственного населения ко всему населению (51,5% в 1971 г.), высокой доли сельского населения ко всему населению (74,5%), низкой доли занятого населения в общем населении (около 10%), высокой ставки естественного прироста и высокой аграрной плотности.

Результаты проведенного исследования с помощью коэффициента корреляции показали высокую отрицательную корреляцию в отношении доли занятого и сельскохозяйственного населения, как для всего автономного края Косово в целом ($-0,737$) так и для отдельно обследованных общин (Приштина $-0,715$, Ораховац $-0,847$ и Печ $-0,906$). На основании полученных коэффициентов регресса в этих общинах, можно заключить, что за счет повышения доли занятого населения на 1%, доля сельскохозяйственного населения понижается в пределах 3,2% и 4,7%.